

snelleescursus; het publiek brult dan van het lachen, maar hij blijft een gevaarlijke figuur. Er bestaat weinig twijfel dat als de geest ten tonele verscheen in een lang wit gewaad, het publiek uit Shakespeare's tijd brulde van het lachen. Die figuur was niet huiveringwekkend – ze lachten erom, maar het was de lach van mensen die midden in hun lachbui niet vergeeten, dat geesten angstaanjagend zijn en dat als het een echte geest was, ze bepaald niet zouden lachen. Die lach sluit dus zijn tegendeel in!

Wat gebeurt nu tegenwoordig? Als aan de geestverschijning op enigerlei wijze met romantische middelen een illusoir effect gegeven wordt, zullen we noch lachen noch beangst zijn – het is mogelijk dat we onder de indruk zijn maar we zullen alleen in romantische zin onder de indruk zijn. Als we huiveren bij het onverwachte van zijn verschijning, vooral als dat met een geluidseffect nog onderstreept wordt, dan zullen we toch nog niet huiveren in een zin die verband houdt met onze overtuiging, dat de mens niet zomaar als enkeling op de wereld komt maar als een wezen dat diep verbonden is met het geslacht dat is voorafgegaan en andere die zullen volgen. Toen ik het stuk regisseerde heb ik – in reactie hierop – geprobeerd daar iets aan te doen en ik ben toen natuurlijk prompt in de valstrik gelopen van de geest een naturalistisch gespeelde menselijke figuur te maken – wat in theorie volkomen acceptabel was – door hem te laten praten zoals een vader dat zou doen met zijn zoon. Maar het werd niets (en dat was niet de schuld van de acteur) – het bleek het volkomen tegendeel van de goede oplossing te zijn, omdat het inging tegen het hele begrip geestverschijning, en de scène leek daardoor alleen maar kleurloos en onvoldoende uitgewerkt.

Aan de andere kant ben ik in New York naar een instelling geweest die het Museum van Primitieven heet, waar ze toevallig een tentoonstelling hielden van Melanesische beelden – en de werking die hiervan uitging was er een van *uitzonderlijke angst en ontzetting*. Zelfs nu bestaat er nog primitieve angst. Men kan beslist niet zeggen dat deze de wereld uit is, hij is een eeuwig facet van het bestaan. Het is mogelijk dat iemand naar een tentoonstelling van Aztekenkunst gaat of naar Picasso's *Guernica* kijkt en daar zeer diep verontrust en tot in zijn merg verkild raakt. Dit gevoel bestaat inderdaad. U hoeft maar naar bepaalde plaatsen te gaan om *ontzag en ontzetting* te ondergaan. Bepaalde plaatsen – maar niet de schouwburg. Als deze ervaring in de schouw-

John Cassavetes zegt
dat hij zoekt naar 'de
waarheid', maar dat is
een gevaarlijk woord,
want de waarheid
is een heel betrekkelijk
iets, met bijzonder
weinig inhoud.

burg mogelijk zou zijn, als de schouwburg de enige plaats was waar men heen kon gaan om zekere dingen, waarvan men weet dat ze in heel diepe zin met het leven corresponderen, dan zou het toneel inderdaad *nodig* zijn.

Toen we op tournee waren met *Titus Andronicus* werd de schouwburg niet alleen belegerd door het academisch geschoolde publiek, maar werkelijk door iedereen, door elke klasse en ieder niveau, of het nu in het gezeten Wenen was of in het rode Warschau. Waarom? De Oliviers? Ja. Een onbekend stuk? Ja. Een opwindend schouwspel? Ja. Maar dat zijn niet de werkelijke redenen. Al deze steden hadden al eerder topacteurs en interessante voorstellingen meegemaakt. De werkelijke aantrekkingskracht van *Titus* (boven theoretisch 'grotere' stukken als *Hamlet* en *Lear*) lag hierin dat het, hoewel het abstract-gestileerd-romeins-klassiek leek, blijkbaar voor iedereen in het publiek ging over de modernste aller belevingen – over geweld, haat, wreedheid, pijn – in een vorm die, doordat hij *onrealistisch* was, het

anekdotische te boven ging en voor elke zaal *volkomen abstract en dus volkomen reëel* werd. Ik bezit een klein beeldje uit Vera Cruz van een godin met achterovergeworpen hoofd en haar handen in de lucht – zo volkomen zuiver van conceptie, van verhoudingen en vorm dat het wezentje niet alleen iets van een innerlijke straling uitdrukt, maar ook een geheel op zichzelf staand, tastbaar voorwerp is. Om dit te kunnen maken moet de kunstenaar deze stralende hoedanigheid zelf hebben ervaren, maar hij heeft zich er niet op toegelegd deze glans voor ons te vangen door middel van een aantal abstracte symbolen.

Hij heeft ons niets verteld; hij heeft alleen maar een voorwerp geschapen dat deze hoedanigheid bij uitstek concretiseert. Voor mij is dit het wezen van groot toneelspel.

Als ik een toneelschool had, zou het uitgangspunt mijlen ver liggen van karakter, situatie, bewust denken of de menselijke gedragingen. We zouden niet proberen voorvallen van vroeger uit eigen leven op te roepen om zo te komen tot gebeurtenissen, hoe waarachtig ook. We zouden dieper graven: niet naar het gebeuren, maar naar de innerlijke hoedanigheid, het wezen van een beweging, voorbij het woord, dieper dan het gebeuren. Dan zouden we beginnen bestuderen hoe je zit, hoe je staat, hoe je een arm opheft. We zouden geen choreografie studeren, ook geen esthetica, en evenmin zouden we aan psychologie doen, we zouden alleen bezig zijn met de bestudering van toneelspel. De definitie van toneel, 'twee planken en een hartstocht', ziet de acteur over het hoofd – voor mij gaat het in diepste wezen om het verschil tussen de man die doodstil op het toneel staat en onze aandacht volledig geboeid houdt, en de man die dit niet vermag. Waarin bestaat het verschil? Topkwaliteit, toneelpersoonlijkheid? Nee. Dat is te gemakkelijk en dat is niet het antwoord. Ik weet niet wat het antwoord wèl is. Maar ik weet dat hier in het antwoord op deze vraag, het uitgangspunt te vinden is voor onze hele kunst. We moeten onder ogen zien dat de psychoanalyse en alles wat eruit voortkomt even wezenlijk tot het negentiende-eeuwse materialisme behoort als alle andere pogingen een 'oplossing' voor het leven te geven door analytische middelen. Ik heb zojuist in de krant gelezen dat een hooggeleerde professor nu verklaart: 'Er is nog altijd geen wetenschappelijk bewijs voorhanden dat de hersenen de menselijke geest kunnen besturen of een afdoende verklaring zouden kunnen geven van de geest. De